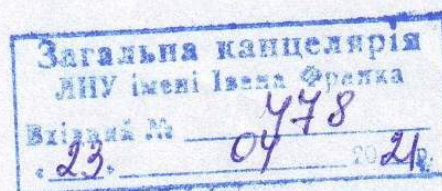

В І Д Г У К
офіційного опонента про дисертацію
Кухарчишин Марії Іванівни
«Семантична деривація в українській біологічній термінології»
(Львів, 2021. 247 с. машинопису),
яку подано на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
(спеціальність 10.02.01 – українська мова)

Сучасна мова науки, ядро якої формують терміни, характеризується як явище поліморфне. Це виявляється у відході від культу панлогізму і тяжінні до загальнонародної мови, до взаємодії загальноновживаного слова і терміна. Пізнавально-інформаційні потреби суспільства та іманентна природа наукового поступу стимулюють інтеграцію знань, коли в різних сферах постають міждисциплінарні науки: у науці про мову – етнолінгвістика, нейролінгвістика, етнопсихолінгвістика, етнолінгвокультурологія, у сфері природничих наук – біометрія, біоінформатика, біокібернетика, біосоціологія та ін. Окреслені тенденції оприявнюються на тлі термінізації, транстермінізації та детермінізації, що закумуляовані у семантичній деривації.

З цього погляду тема дисертаційної праці Марії Кухарчишин дуже актуальна і своєчасна, оскільки у висвітленні семантичної деривації спостерігаємо і сьогодні низку не розв'язаних проблем. Дисертантка окреслює конкретні і структурно продумані завдання, які підпорядковані реалізації поставленої мети. Дисертація побудована на багатому фактичному матеріалі, почерпнутому як із лексикографічних джерел (словників української біологічної термінології, тлумачних словників української мови, словників термінів інших наукових галузей), так і з фахової наукової літератури з біології (підручників, посібників, статей), корпусу текстів української мови. Доволі різноманітна джерельна база уможливила проаналізувати близько 1000 семантичних дериватів.

Дисертація охоплює вступ, чотири розділи, висновки і відповідні допоміжні матеріали.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження семантичної деривації» здобувачка здійснює ретроспективний аналіз біологічної термінології. У фокусі уваги передусім праці тих вчених (Н. Клименко, Л. Симоненко, Н. Кобзар, О. Білки, М. Феценка та ін.), які здійснювали лінгвістичний аналіз української БТ. Актуалізувавши квінтесенцію наукових студій згаданих авторів, дисертантка виокремила ті аспекти формування і розвитку української біологічної термінології, які в науковому дискурсі ще не були досліджені. Це стосується, зокрема, «потреби комплексного аналізу семантичних процесів, що відбуваються в межах досліджуваної терміносистеми» (с. 26).

Оскільки епіцентром лінгвістичного аналізу у рецензованій праці є семантична деривація, то цілком вмотивовано Марія Кухарчишин окреслює ширше і вужче розуміння поняття деривації (с. 27), інтерпретацію цього явища різними дослідниками (с. 27–30). Номінативний різнобій у метамові словотвору відбивають терміни: *семантична (лексико-семантична) деривація, семантичний (лексико-семантичний) спосіб творення, вторинна номінація, неосемантизація* (с. 28). Як слушно зауважує авторка, вибір того чи того терміна як продукту семантичної деривації (як от: *семантичний неологізм, семантичний дериват, неосемантизм, семантична інновація*) репрезентує різний підхід до аналізованого мовного явища. Попри неоднозначність і непослідовність сучасних інтерпретацій дисертантка дотримується загальноприйнятої оцінки і розглядає семантичну деривацію «як таку, що пов'язана з багатозначністю» (с. 30).

Водночас у рецензованій праці впадає в око прагнення дослідниці бодай контурно окреслити становлення нових поглядів на діагностовану проблему. Йдеться про функціональний та когнітивний напрями в осмисленні феномена семантичної деривації. Вони сигналізують про зміну акцентів у новітніх дериватологічних студіях і спонукають до мультипарадигмального підходу (с. 31) в ділянці словотвірної семантики, який би створив підґрунтя для окремого напрямку в науці про словотвір –

семантичної дериватології. Трактуючи природу біологічної термінології як «складну, цілісну, динамічну, структуровану систему термінних одиниць» (с. 33), дисертантка простежує діалектичну взаємодію зовнішньо- та внутрішньомовних чинників семантичної деривації. Крізь призму когнітивної семантичної метафори, що мова, за висловом авторки, є чутливим нервом, який миттєво реагує на суспільні зміни (с. 33), розкрито типологію позамовних чинників. Позаяк найвпливовіший чинник пов'язаний із рівнем розвитку біологічних знань, актуалізовано в пізнавальному аспекті генезу формування біологічної терміносистеми: від перших підсистем (ботанічної та зоологічної) до новітніх (цитології, мікробіології, нейрофізіології тощо), а з посиленням інтегративних тенденцій – до формування багатьох «межових» біологічних галузей: біофізики, космічної біології, неонтології та ін.

У другому розділі схарактеризовано термінізацію загальноновживаних слів, наголошено на її вагомій ролі в контексті національного термінотворення, проілюстровано механізм вторинної номінації на прикладі субмови біотехнології («розрізання», «зшивання»), молекулярної біології (*жолобки*) тощо. Зміни у семантиці розкрито у двох різновидах: а) у семантичному довантаженні (спеціалізації): *ріст*, *старіння* (с. 59–60); б) у переосмисленні значення загальноновживаного слова (метафоризації): *кільце*, *відтворювання* (с. 60–62). Переконливо доведено неологізаційну продуктивність метафоризації, системний характер переосмислення значень слів певних тематичних груп: назв суспільних об'єднань, назв одягу та його частин тощо (с. 63–66). Однак деякі приклади, дібрані для ілюстрації механізму термінізації, не відповідають статусу термінів в українській терміносистемі, бо є наслідком штучної інтерференції назв з російської мови типу *стопка* (с. 51), *зонтик* (с. 64), позаяк відсутність таких загальноновживаних слів в українській літературній мові не створює дериваційних умов для метафоризації.

Цікавими й аргументованими є авторські пояснення термінної метафоризації крізь призму національно-мовної картини світу. Вони суголосні новітнім підходам у термінознавчих студіях, де спостерігається розширення дослідницької парадигми – від структуралістської (логікоцентричної) до антропоцентричної (когнітивної). На основі антропоцентричного, а точніше – етноцентричного вектору, у якому закумуляовано світосприйняття, світобачення і світовідчуття мовно-культурної спільноти, Марія Кухарчишин простежує «спільні та відмінні особливості термінотворення на прикладі біологічної термінології української та польської мов» (с. 71).

Продуктивність семантичної деривації, її системний характер у біологічній термінології увиразнюють метонімії перенесення, де з-поміж різних моделей асоціації за суміжністю найчастіше точкою відліку слугує «процес»: «процес → результат процесу»; «процес → метод»; «процес → предмет» (с. 76) тощо.

Спостереження авторки поширюються і на домінуючий структурний тип – терміни-словосполучення, де розглянуто ускладнення структури на прикладі термінів *клітина*, *ритм*, скласифіковано структурні підтипи (двокомпонентні, трикомпонентні та багатоконпонентні терміни-словосполуки (с. 79–85).

Ще один вектор сучасних тенденцій розвитку мови науки розглянуто у третьому розділі «Транстермінізація в біологічній терміносистемі». Вибудовуючи алгоритм аналізу, дисертантка з притаманною для неї дослідницькою скрупульозністю прагне всебічно характеризувати цей вияв семантичної деривації, хоча усвідомлює труднощі: «Це один з найменш вивчених аспектів розвитку терміносистем і розвитку семантики слова взагалі» (с. 88). Тож заглиблюючись у ще не з'ясоване і не впорядковане, здобувачка не оминає підводних рифів проблем, почасти – у доборі єдиної уніфікованої назви на позначення міграції терміна з однієї терміносистеми в іншу. Із числа наведених найменувань (*ретермінізація*,

транстермінологізація, вторинна термінологізація тощо – с. 91) оптимальним терміном, за обґрунтуванням Марії Кухарчишин, слугує *транстермінізація* (с. 91). З огляду на полівимірність процесу транстермінізації простежено активну взаємодію біологічної терміносистеми з іншими: математичною, комп'ютерною, технічною, суспільно-гуманітарними науками, з'ясовано системний і систематичний характер міграції, тобто не лише окремих термінів, «а й цілих груп термінів і наукових теорій» (с. 123). Власне адаптація теорій однієї царини знань на когнітивному ґрунті інших сфер дає поштовх для переосмислення термінів і є рушієм семантичних зрушень, викликаючи закономірну потребу номінації нових понять.

Комплексний аналіз проблеми семантичної деривації в біологічній термінології завершує четвертий розділ «Детермінізація біологічних термінів». У цьому розділі цілком очікувано спостерігаємо той же алгоритм дослідження, що використовувався в попередніх (другому і третьому): ретроспективне висвітлення питання детермінізації в українському мовознавстві (студії Н. Непийводи, Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, О. Муромцевої – с. 124–129), вплив позамовних чинників (науково-технічної революції) на лексичну і семантичну неологізацію лексичного складу, переосмислення власне біологічних термінів. Механізм детермінізації, транстермінізації висвітлено як правило методом компонентного аналізу через сему-мотиватор, що формує переносне значення. Логіка дослідження проблеми детермінізації диктує потребу вийти за межі логічного (нормативного) підходу до пізнання природи (ознак, значення, функцій) терміна. До цього спонукає міграція термінів до загальнолітературної мови, її динамічна інтелектуалізація і демократизація. Тож зовсім вмотивовано відображено особливості функціонування терміна у різних дискурсах: художній літературі, текстах ЗМІ, в інтернет-комунікації. Обрані дисертанткою тексти пізнавально розгерметизовують термін і водночас спростовують один із відомих стереотипів, що тільки в межах

термінологічного поля (у статичній сфері фіксації) термін зберігає характер терміна, зокрема свою дефініцію.

Уміло дібраний ілюстративний матеріал засвідчує аксіому, що саме в реальному функціонуванні, у дискурсі термін актуалізує свої потенційні семантичні можливості, набуває конкретного прагматичного значення. Цей різновид значення співвідноситься з функційно-комунікативним вектором, що оприявнюється у художніх текстах, текстах ЗМІ тощо. Натомість замість актуалізованого прагматичного значення натрапляємо на аморфні описові конструкції типу *нове звучання* (с.149), *нові риси терміна* (с.150).

Заслуговує на увагу наукова коректність дослідниці, її вміння діалогізувати в дискусійних питаннях, яких дисертантка не уникає, а аналітично ідентифікує. Неоднозначність, суперечливість трактувань стосується низки наскрізно виокремлених у роботі проблем: «вибору національної чи чужомовної назви для наукового поняття» (с. 46); «окреслення явища семантичної деривації в українському мовознавстві» (с. 28); «термінізації як способу номінації» (с. 47); «конотативного компонента термінів – семантичних дериватів. (с. 53); «пояснення механізму метафори» (с. 67–69); «градації втрати термінного значення» (с. 163) та ін. Зацікавлення фахівця викликають ті використані дисертанткою власне лінгвістичні терміни, які сигналізують про проблему впорядкування метамови лінгвістичного аналізу. Йдеться про актуалізацію законів українського словотвору, що уможливають функціонування термінів: *термінізація, детермінізація, транстермінізація, термінна насиченість* (с. 159), *синонімні найменування* (с. 32), *метонімні перенесення*(с. 18), *функціонування термінних одиниць*(с. 124) замість усталених, але словотвірно не вмотивованих (*термінологізація, метонімічні перенесення, функціонування термінологічних одиниць* тощо). В аспекті нормативного терміновжитку водночас сумнівна сполучуваність деяких опорних слів в авторських конструкціях типу *функцій не середовище* (с. 21), *системні стосунки* (с. 38), *наукова експансія*(с. 129).

Варто підкреслити, що в процесі аргументації Марія Кухарчишин часто залучає до свого пояснювального арсеналу метафоризацію. Авторські метафори наскрізно вплетені у текст дисертації і здебільшого позначені лапками: «кандидат» у терміни (с. 48); загальнонаукові терміни є своєрідним «містком» між мовами певних наук» (с. 96); біологічні терміни «перформатуються» у категорію загальнонаукових» (с. 123); «технічні науки... часто черпають натхнення» у природничих наук» (с. 111) та ін.». Органічність метафор у тексті дисертації має, можна сказати, подвійне підґрунтя: по-перше, термінна метафоризація і загалом семантична деривація, передаючи динаміку і новизну знання, як переконливо довела дисертантка, є закономірною у процесі вербалізації наукової думки; по-друге, метафора увиразнює і збагачує авторську оцінку.

Всебічний і кваліфікований аналіз матеріалу дав змогу зробити чіткі й переконливі висновки, які як у дисертації, так і в авторефераті адекватно відбивають зміст наукової праці.

При загальній високій оцінці дисертації Марії Кухарчишин виникають деякі зауваги і побажання.

1. Декларуючи у положеннях, які подано на захист, семантикотворчий потенціал терміна і загальноновживаного слова (с. 21), дисертантка розглядає термінізацію лише «як спосіб номінації у термінопросторі» (с. 50), тобто обмежує її вплив у мовному освоєнні дійсності лише номінативною функцією, хоча навіть у рамках логічного (нормативного) підходу термін виконує ще й дефінітивну функцію, а в мовній картині світу (с. 71–74) як вияві антропоцентричного вектору – когнітивну і мислетворчу, бо є результатом пізнавальної діяльності конкретної мовно-культурної спільноти.
2. Спостерігаємо звужений, утилітарний погляд на призначення термінів із прозорою внутрішньою формою, бо вони «є більш зрозумілими» (с. 50) чи, як продовження подібного твердження, «легко

запам'ятовуюються, доступні», «легко засвоюються» (с. 50). Так звана «легкість засвоєння» має глибшу першопричину, бо, будучи єднальною ланкою між ономасіологічним та семасіологічними аспектами, внутрішня форма слова вказує через мотиваційну ознаку вихідного значення (слова), за О. Потебнею, на нероздільний зв'язок думки і мови та ілюструє особливості світосприйняття і світобачення етносу.

3. Простежується зміщення акцентів у теорії О. Потебні про «ближче» і «дальше» значення слова, яке авторка співвідносить відповідно із побутовим і науковим поняттями (с. 59). Натомість у сучасних лінгвістичних студіях, зокрема з когнітивної лінгвістики, загальновідоме, «народне», «ближче» значення корелює із системним (лексикографічним) значенням, а «дальше», особистісне – із психолінгвістичним (психологічно реальним), тобто тим обсягом семантичних компонентів (ядерних чи периферійних), які актуалізує ізолювано взяте слово (термін) у свідомості мовця.
4. Аналізуючи детермінацію не лише у статичній сфері фіксації, а й у сфері функціонування дисертантка ілюструє вектор «від детермінації до фразеологізації» на основі біологічної термінології у складі фразеологізмів (с. 148–162). На нашу думку, таким дискусійним вектором мимоволі ототожнюються два різні за характером значення – термінне, де визначальною є логіко-поняттєва концептуалізація дійсності, і фразеологічне, що опирається передусім на конотативну характеристику конкретного предмета, явища. У процесі фразеологізації термін не просто детермінується – він через злитість компонентів у складі фразеологічної сполуки семантично деіндивідуалізується і втрачає свою прерогативу – позначати спеціальне поняття, виконувати інтелектуально-пізнавальну функцію.
5. Якщо термінологічний словотвір у цілому повторює словотвір загальнолітературної мови, почасти словотвірне гніздо є сукупністю словотвірних ланцюжків, то наведена у висновках сукупність слів

«термінного гнізда» в комп'ютерній термінології (с. 184) *вірус* – *вірусологія* – *вірусоносій* – *вірусолог* не упорядкована зв'язком послідовної похідності.

Звичайно, висловлені зауваги і побажання аж ніяк не применшують вартості рецензованої дисертації і не впливають на її загальну високу оцінку. Це змістовне і кваліфіковане дослідження на актуальну тему, наповнене багатим фактичним матеріалом, ґрунтовно осмисленим і проаналізованим.

Автореферат і публікації з досліджуваної проблематики достатньо відбивають основні положення дисертації. Опонована дисертація «Семантична деривація в українській біологічній термінології» повністю відповідає вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України до праць, поданих до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова, а її авторка Марія Іванівна Кухарчишин цілком заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук із відповідної спеціальності.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук,

професор кафедри української мови

Дрогобицького державного педагогічного

університету імені Івана Франка

Я. П. Яремко

підпис проф. Яремка Я. П. засвідчую

учений секретар Вченої ради

Дрогобицького державного педагогічного

університету імені Івана Франка

доц. І. М. Патен